

3. Шкловский В. Избранное: В 2 т. – М., 1983. – Т. 2.
4. Коцюбинська М. Література як мистецтво слова. – К., 1965.
5. Волков А. Р. К проблеме тропа (на материале драматургии В. Маяковского) // Вопросы русской литературы. – Выпуск 3. – Львов, 1966. – С. 4-14.
6. Іванюк Б. П. Метафора і літературний твір: структурно-типологічний, історико-типологічний та прагматичний аспекти дослідження (на матеріалі російської літератури): Автореф. дис. – д-ра філ. наук / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка – К., 1999.
7. Воронай Т. С. Книжка про метафору // Слово і час. – 2000. – № 9. – С. 86-89.
8. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1981. – Т. 35. – С. 91-111.
9. Іванюк Б. П. До проблеми теоретичної історії вірша-трона // Поетика. – К., 1992. – С. 183-189.
10. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1981. – Т. 31. – С. 45-119.

О. В. Яковлєва

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИЧНОГО АНАЛІЗУ МІФІВ

У заголовку ми вжили множину слова «міф» за чітко визначеними причинами.

Міфологія певного етносу завжди являє собою систему. Ця система, якщо змінюється в часі, то ці зміни мають настільки глобальне мірило (навіть у Європі не так століття, як тисячоліття), що для лінгвістичного аналізу міф можна вважати незмінним, застосовуючи синхронічний метод опису. Інша справа, що не є такими сталими елементами мовної системи народу, особливо найбільш «відкриті» для зовнішнього світу лексичні одиниці. Але взаємовідносини між лексикою й міфологією необхідно розглянути окремо й дуже уважно.

Отже, міфи неможливо розглядати як одиниці самостійні або відгалужені, якщо ми хочемо створити мовну картину міфології. Межею тут слугуватиме саме те, що творить міфологію як одну з визначальних сторін національного буття, тобто належність або неналежність певному етносу. Міфи, що належать визначеному етносу й існують як система, і є об'єктом дослідження. Вживати тут слово «міфологія» не зовсім зручно, оскільки це слово має також значення науки про міфи, крім того, його значення є більш охоплюючим,

може відноситися до міфології як явище людської культури взагалі. Слово «міфологія» не підлягає кількісному лідсню, у той час як форма множини «міфи» виражає необхідність виділення саме сукупності, множини й певною мірою виражає однорідність досліджуваних об'єктів. Обсяг мовленнєвого утворення, що позначається терміном «міф», відповідає обсягу, визначеному його межами, мовленнєвого утворення, що позначається терміном «текст». Зазначене має надзвичайне значення при аналізі структури, текстової будови міфа. Тут суттєвим є лінгвістичний аналіз структури тексту кожного окремого міфа й логічний аналіз конкретного міфа як аналіз структури відображеного в ньому фрагмента мислення. У такому сенсі неможливо використовувати слово «міфологія», оскільки у двох зазначених типах аналізу текстів для нас кінце необхідним є точне дотримання меж кожного конкретного тексту міфа.

Слово «міфологія» охоплює той мовленнєвий простір, який слугує об'єктом аналізу інших мовних рівнів, «нижчих» від текстового (і в лінгвістичному, і в логічному сенсі), а саме рівня речення (вислову), його лексички в її різних ознаках. Доцільніше в цьому разі оперувати саме поняттям «міфологія», тому що ставиться задача визначення лінгвістичних ознак саме міфології на відміну від «звичайних» повсякденних «вільних» комунікативних утворень, текстів об'єктного характеру.

Для дослідження української міфології визначальним є той факт, що вона зберегалася народом на протязі дуже довгого часу; значна її частина зберігається й досі. Ідеться про міфологію в точному значенні цього терміна – як цілісної системи онтологізованих соціальних концептів. Існує думка, що українці – один із небагатьох (гадають навіть, що єдиний) європейських народів, які зберегли патріархальну культуру. Оскільки закріплюється вона саме в міфології, остання в цьому разі не стає поетичною, не трансформується в художню творчість, сферу оздоблення свого роду, образної гри. Усе це відбито вже в типі лексичного значення номінативних одиниць міфології, типах логічної структури текстів тощо. Народні вірування, ідеї, знання, таким чином, забезпечують спадкоємність української міфології, що не може не відображатися у спадкоємності мови.

«Незважаючи на певний розвиток наукових знань, українці навіть на початку ХХ ст. користувалися у повсякденному житті досвідом предків. Разом із тим на протязі століття система народних знань зазнавала чимраз відчутнішого впливу науки. Зростав рівень освіченості населення, народні знання

поступово очищалися від забобонних уявлень та вірувань» [8, 206].

Однак той факт, що традиційне відношення українців до знань про навколишній світ не можна відсувати до початку ХХ ст., розкривається наочнішим зауваженням щодо процесу зростання освіченості населення, поступового очищення народних знань від забобонів: «Однак цей процес мав і свої вади, головна з яких – девальвація значущості раціональних народних знань, нігілістичне ставлення до безцінних скарбів народного досвіду» [8, 206]. Ці слова, написані в 1994 р., показують існуюче і в наші дні традиційне відношення до соціальних концептів. Або інше зауваження: «Прикро, але навіть у сільській місцевості, де в побуті й заняттях населення збереглося чимало традиційного, люди відлучені від свого коріння і часто-густо орієнтовані на уніфіковану й стандартизовану «масову культуру». Хіба не парадокс, що хлібороб із діда-прадіда веде розмову з землею лише через «перекладача» – агронома, нехтуючи багатющим досвідом народної аграрної культури, що син хлібороба не вмів косити, а дочка – пряти чи вишивати?» [8, 5].

І нарешті, те, що найбільше стосується міфології (у науковому розумінні): «Ще прикрише, коли люди забувають духовні традиції, народні звичаї, моральні засади. Драматичністю цього явища полягає не стільки у збідненні ритуалізованої сфери життєдіяльності, зокрема дозвілля, скільки в тому, що воно зачіпає головне – систему міжпоколінних зв'язків, котра є основою нації та всього національного життя. Адже традиційна етнокультурна інформація може зберігатися тільки передаючись від прабатьків до батьків, а відтак до дітей та онуків» [8, 5].

Обов'язковою передумовою такої передачі є сталість як мови цієї інформації, так і логічної структури реалізуючих її текстів, їх семантичної сутності. Характерним є те, що автори довідника «Українська мінувщина» «<...> намагалися представити традиційно-побутову культуру як систему, що включає не тільки її основні складові (духовну, матеріальну та соціонормативну культуру), а і зв'язки з іншими соціальними системами. До того ж вона подана без коліс обов'язкового вилучення ірраціональних моментів: магічних обрядів, повір'їв, прикмет та вірувань, які завжди були щільно вплетені в канву народного світосприйняття» [8, 5].

Ідеться про те, що ми вже намагалися довести у попередній розділ: безперечну системність народного світосприйняття, у якому розрізнення раціональних та ірраціональних елементів можливе лише як прийом наукового аналізу; об'єктивне ж їх існування нероздільне.

Справа в тому, що, як уже зазначалося в нашій роботі, онтологізований статус міфа (а значить, відповідно, його елементів, мовних одиниць) не допускає встановлення істинності або хибності предмета мовлення. Тут існування знака означає існування референту. Природно очікувати, що вказана сутність міфа не може не проявлятися лінгвістично. Гадаємо, що найперше в цьому зв'язку слід виділити спадковість мови міфів й авторитарність (негнучкість, нетворчий характер у смислі їх імперсональності) мовлення міфічних текстів. Ці дві сторони відповідають мовознавчому розрізненню термінів «значення/мовленнєвий смисл».

Значення й мовленнєвий (актуальний) смисл були, як вважається, уперше розмежовані в працях О. О. Потебні, відповідно – «найближче значення» й «подальше значення». Значення першого типу О. О. Потебня вважав формою мови, значення другого типу – немовним мисленнєвим змістом [3, 81]. Це положення було прийняте багатьма сучасними вченими, наприклад, у такому вигляді: значення – це мовна форма (тут не є необхідними подальші коментарі), мовленнєвий смисл – це та інформація, що передається мовцем і сприймається слухачем на засадах змісту, який виражається мовними засобами «<...> сполученими з контекстом і мовленнєвою ситуацією, на тлі істотних у подібних випадках умов мовлення елементів досвіду і знань мовця й слухача» [2, 95]. Мовний зміст (тобто лексичні й граматичні значення) є лише засобом формування, зберігання й передачі наших знань про світ. У певних межах мовний зміст є спільним для всіх мовців, саме цим обумовлюється взаєморозуміння в процесі спілкування. Абсолютно в інший спосіб складається ситуація з немовним мисленнєвим змістом (інакше його називають «невербальні знання про світ»). Обсяг і якість його не тільки в різних людей, натомість у однієї людини під час різних років її життя, далеко не однакові. Це, природно, не може не впливати на ступінь взаєморозуміння людей: чим ближчими є учасники спілкування (комуніканти) за рівнем та характером енциклопедичних або спеціальних знань один до одного, то вищим буде ступінь взаєморозуміння, і навпаки [3, 82].

Узаємодія між мовними й немовними знаннями, мовним і немовним змістом нашої свідомості відбувається саме в процесі мовленнєвої й одночасно мисленнєвої діяльності, коли має місце формування (кодуння) і розуміння (декодуння) мовленнєвого змісту вислову. Саме в мовленні лексичне й граматичне значення використовуються для організації й передачі семантики позамовної, конкретного повідомлення. Саме в мовленні конкретне повідомлення набуває конкретно-го смислу: воно збуджує у нашій свідомості зміст співвідносного з даним значенням поняття, а також пов'язані з ним

асоціативні знання про відповідний предмет або явище дійсності. Утім питання про те, у який спосіб відбувається утворення позамовного з мовним, пресупозицій з висловом або підтекста з текстом, фактично залишається відкритим. Існують два шляхи вирішення цієї проблеми, розрізнення ж подібних шляхів для нас не має принципового значення внаслідок трелевантності відхилень у мовленнєвому смислі міфа. Отже, ряд учених диференціюють обов'язковий (ядерний) і потенційний (імовірнісний) компоненти в мовному значенні, інші розрізняють мовне (системне) значення й мовленнєвий (актуальний) смисл [3, 82-83].

Однак для нас важливим є чітке розрізнення двох угруповань (мовного значення й мовленнєвого смислу), що встановлюються завжди при вивченні мовних явищ, оскільки міф через саму свою сутність (утворення, спільне для членів певного етноколективу) має тільки мовне значення й не може зачіпати, не втрачаючи свого статусу, ніяких індивідуальних комунікативних компонентів, уявлень.

І. Стернін розглядає взаємодійності мовного й немовного знання, мовного значення й мовленнєвого смислу слова. Перше питання розглядається в межах проблеми «значення слова й знання про світ». «Під знанням про світ слід розуміти всю сукупність знань, що відносяться до того чи іншого предмета. Знання про світ, таким чином, містить наукове, побутове й енциклопедичне знання» [7, 21]. Мовне знання про світ є протилежним немовному, яке існує у свідомості в немовній формі. «Мовне знання існує в значеннях слів у вигляді окремих семантичних компонентів, немовне – не створює будь-яких компонентів у значеннях слів. Немовні знання зберігаються у свідомості людини в конкретній, чуттєво-наочній формі і є результатом наочно-діючого мислення людини спільного в неї з тваринами» [7, 31. – Цит. за: 3, 84-85].

Мовному значенню Стернін протиставляє актуальний (мовленнєвий) смисл слова – сукупність комунікативно релевантних сем у конкретному акті мовлення» [7, 97]. Актуальний смисл слова «<...> завжди являє собою одну з можливих актуалізацій значення в конкретному комунікативному акті, яка підпорядкована конкретній комунікативній задачі» [7, 100]. «Будь-який актуальний смисл слова є семний варіант його системного значення, один із можливих варіантів значення в комунікативному акті» [7, 102].

Сферою взаємодії мовних значень і немовного змісту в процесі комунікації є текст (неправильно вважати, що речення чи вислів у цьому ж значенні) і ніяк не може бути слово як таке. Хоча «актуалізація мовних значень і відповідних понять – дуже складний мовленнєво-мисленнєвий процес» [3,

86], обійти стороною цей процес, не аналізуючи його, аж ніяк неможливо. Ш. Баллі писав, що «актуалізувати поняття значить отожднити його з реальним уявленням суб'єкта-мовця», тобто індивідуалізувати його, а «індивідуалізувати поняття значить одночасно локалізувати (І) його й визначити кількісно (ІІ)» [1, 87, 89. Цит. за: 3, 86]. Однак, як вважає Л. М. Васильєв, процес актуалізації поняття (віртуального мовного значення) не можна звести тільки до просторової або часової локалізації й кількісної характеристики позначуваного. Цей процес містить також виділення й підкреслення певними засобами (актуалізаторами) суттєвих для даного комунікативного акту знань про позначуваний предмет. Ці знання можуть бути зафіксовані в значенні даного слова (мовні знання) або бути частиною інформаційного потенціалу значення слова *будинки* є понятійний зміст «будова, призначена для нормального (звичайного) життя й роботи, діяльності людей» (*житловий будинок. Будинок культури, будинок відпочинку* тощо), усі ж інші наші знання про будинки (про матеріал, із якого їх будують, про їх форму, розміри і т. ін.) є немовними і складають лише ймовірнісний потенціал даного значення [3, 87]. Додамо: немовні знання не є обов'язковими для комунікації і їх спільність для всіх членів певного етноколективу є несуттєвою. Вони, у разі потреби, виражаються за допомогою інших слів, словосполучень тощо.

Має, на нашу думку, цінність теорія англійського професора логіки В. Мінто щодо значення слів і способів їх формування. Теоретично міркуючи, ми достатньо розуміємо все значення імені тільки в тому разі, якщо знаємо всі співпозначувані ним ознаки, і прикладати його ми маємо право тільки до предметів, що мають усі ці ознаки. Це ідеал логічного використання слів; натомість, між тим, що має бути за логікою, і тим, що є насправді в житті практичному, різниця величезна. Як рідко ми розуміємо слова в усьому їх значенні! І хто може вказати нам їх повний смисл? Тільки в науках точних ми діємо із знанням усього значення термінів. Але у звичайному мовленні ми впізнаємо слова, передусім додаючи їх до окремих випадків. Ніхто не визначає для нас слів *щирий, прекрасний, високорозвинений* тощо. «Ми чуємо, як інші зв'язують ці слова з індивідуальними предметами, і самі вивчаємо їх у тому ж самому зв'язку; потім ми поширюємо їх на інші предмети, що здаються нам схожими на попередні, не знаючи з точністю всіх тих ознак, які звичай пов'язав з кожним окремим словом. Більш точно значення слів ми визнаємо шляхом поступової індукції від часткових випадків. *Огидний,*

гарний, щирий, дурний і т. ін. – ми знайомимося з цими словами первинно в їх додаванні до окремих предметів і осіб поступово в нас виникає більш або менш визначена свідомість того, що мають між собою спільного предмети, які називаються цими йменами. Кожна людина поширює ймена на предмети, схожі з попередніми переважно в тих властивостях, що передусім звернули на себе його увагу при першому знайомстві з даним словом. Між тим одного в цьому випадку вразить одне, іншого – інше, і тільки вживання слів сторонніми людьми помалу зрівнює індивідуальні особливості в розумінні їх смислу» [6, 93-94].

У мові людей взагалі ми бачимо, як значення слів розширюється під впливом певного роду мотивів, а потім перевіряється й контролюється звичаєм. Очевидно, для запобігання помилкам і зміненням співзначення імен, тобто зміст поняття має бути тим чи іншим шляхом твердо встановлений. Інакше слова в мовців будуть мати різний смисл [6, 95]. В. Мінто називає згідно з традицією ці ідеальні, твердо встановлені поняття логічними, або науковими поняттями. Означення «наукові» вживаються тому, що саме для науки одна з головних задач полягає в тому, щоб такого ідеалу досягнути в різних віддлах знання. «Але у звичайній мові в нас є також особисті поняття, більш або менш несхожі в різних осіб, дивлячись на індивідуальність того, хто їх уживає, а також популярні, або загальнопоширені, останні, хоч у загальних рисах і встановлені, мають, однак, різні значення в різних класах суспільства і для різних генерацій» [6, 95]. Отже, лінгвістичному протиставленню «мовне значення – мовленнєвий смисл» у логічній традиції може відповідати протиставлення «логічне (наукове) поняття – особисте поняття (популярне поняття)».

Логіка оперує поняттями етноколективу, які є значеннями мови, стандартом комунікації. Вони не є суто науковими, не є такими, що відносяться тільки до наукової сфери вживання. Сутність логічних понять у тому, що вони містять значення, обов'язкове для розуміння (прийняття і/або виконання) всіма членами даного етноколективу в умовах комунікації. «Поняття – це форма мислення, відбиваюча предмети в суттєвих ознаках. Ознакою предмета називається те, у чому предмети схожі один з одним або чим вони один від одного відрізняються» [5, 23]. «Поняття виражаються й закріплюються в словах і словосполученнях, які називають йменами» [5, 28]. «Формою існування поняття в людській свідомості є слово» [4, 119].

Повертаючись до класифікації В. Мінто, зосередимося на тому, що в науці не можуть уживатися особисті поняття,

популярні («загальнопоширені») поняття. Термінологія творить спеціальну сферу для кожної з наук сферу. Але і для міфології це справедливо: неможливим є щось особисте (і на рівні осіб, і на рівні диференціації суспільства). Якщо відволіктися від термінології, дивно здається тотожність у характері вживання тільки мовних значень – і ніякого мовленнєвого смислу. Причина тут у тому, що міфи призначені для розуміння всіма членами етноколективу; кожна з наук – для розуміння певної групи суспільства, колективів фахівців. І міф, і наукові вислови (відповідно це відноситься до елементів, що їх складають) за своєю сутністю є законами (не в юридичному смислі цього слова, натомість авторитарним словом, що не допускає ніяких індивідуальних, особистих варіацій).

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955.
2. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл. – Л., 1978.
3. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика. – М., 1990. – 176 с.
4. Зегет В. Элементарная логика / Пер. с нем. – М., 1985.
5. Кириллов В. И., Старченко А. А. Логика. – М., 1982.
6. Минто В. Дедуктивная и индуктивная логика / Пер. с англ. – Екатеринбург, 1997.
7. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи. – Воронеж, 1985.
8. Українська мінувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – 2-е вид. – К., 1994.